

SZIRTES GÁBOR

„Talán gondol velünk a jövő”**Adalékok Tüskés Tibor szellemi önismeretéhez
(Levelek Fodor Andrásához)**

Jelentős alkotások és életművek születésének forrásai közt a tehetség, a család és az iskola, a mintaadó elődök, a kortársak hatása, a környezeti, táji inspirációk kétségtelenül szerepet játszó tényezők, vizsgálatuk is elengedhetetlen. Ez többnyire meg is történik. Ritkán fordul elő azonban az irodalomtörténeti kutatásokban a szerző önismeretének, mindenekelőtt szellemi önismeretének feltárása. Ennek alapvető oka az alkotó legmélyebb gondolati, érzelmi, tudati rétegei feltárásának nehézsége, hiszen ehhez többnyire nem, vagy csak ritkán állnak rendelkezésre autentikus források a kutató számára. Tüskés Tibor egyik Fodor Andrásához írt levele is erre utal: „nemcsak kettő élete van az embernek (mint Bertha Bulcsu mondta volt), hanem talán több is, s a legbelső, a legszemélyesebb, a legnehezebben feltárulkozó (és feltárható, megérthető) talán mindörökké titok marad” (1996. november 17.).

A feladat nehézségének vonzereje is inspirálhatja a kutatót arra, hogy vállalkozzék a feladatra, továbbá annak tudata is, hogy a reális önismeret egyrészt a kiegyensúlyozott személyiség előfeltétele, másrészt sajátos védelmi funkciót betöltő tényező, hiszen megóvhatja az alkotót a rá leselkedő veszélyek kedvezőtlen következményei elhatalmasodásától, önértékelési zavarok létrejöttétől, az emberi, alkotói, szellemi, írói krízishelyzet kialakulásától. Jól tudjuk, ezek elmélyülésének tragikus végkimenetele nem ritka a magyar művelődés- és irodalomtörténetben. Indokolt tehát kísérletet tenni az alkotók szellemi önismeretének vizsgálatára is. A személyes hangú, nem a nyilvánosságra hozatal szándékával születő, bizalmasnak tekinthető megnyilatkozások, források, dokumentumok erre kedvező lehetőséget kínálnak, a legnehezebben feltárulkozó tudatrétegek megismeréséhez vihetnek közelebb. A naplók, a levelezések mindenképpen. Mindenekelőtt akkor, ha a levelezőtársakat mély, őszinte, az idő és a konfliktusok próbáját is kiálló kapcsolat köti össze, akik közt minden (hivatalos, társadalmi, politikai, magánéleti) kérdés, probléma megosztható. Ilyen Fodor András és Tüskés Tibor – több mint ezer levelet tartalmazó, 1959–1997 között született – kordokumentum értékű, „a majdhogynem csorbulhatatlan barátság nyílt, őszinte, egyszer-egyszer kölcsönösen, laudálóan túlbecsülő hangoltságú” (Tarján Tamás), három terjedelmes kötetben megjelent leve-

lezésgyűjteménye. Akár Fodor Andrásal, akár Tüskés Tiborral kapcsolatban akarnánk kísérletet tenni a szel-lemtörténet hegeli parancsa, az „ismerd meg önmagadat” feladat megvalósulásának vizsgálatára és leírására, mindenképpen a közel 1400 oldalnyi levelezés elolvasására és feldolgozására kellene vállalkoznunk.

Jóllehet a levelezőtársak szisztematikusan nem elemezték önmagukat és egymást, a levelek konkrét kérdésekben megfogalmazott megállapításai, önvallomások megfogalmazásai, egymásra vonatkozó értékelései alapján plasztikusan rajzolódik ki mindkettejük szellemi önfejlődése és önértékelése, amelynek (a gyermek- és ifjúkorra, az iskoláikra, a családi és iskolai örökségre, olvasmányélményeikre, az életút, az életpálya fontosabb állomásaira, a szellemi hatásokra, értékrendjük formálódására vonatkozó) átfogó, rendszerezett kifejtése meghaladja dolgozatunk kereteit, ám kijelölheti egy későbbi, alaposabb, terjedelmesebb (és természetesen más forrásokat és műveket is felhasználó) analízis irányát. Tüskés Tibornak a levelekből kirajzolódó önfejlődése a fiatalember túlzottan is tömör, az árnyalatokat gyakran nélkülöző, változásra szoruló korai ítéletalkotásaitól a későbbiekben – az önértékelése szerint is tapasztaltabbá, bölcsébbé vált ember – sokkalta árnyaltabbá váló állásfoglalásáig terjed. Az ötvenes évek végén a Jelenkor folyóirat szerkesztősége mellett működő lektorátust vezető, benne Fábíán Istvánnal és Lovász Pállal együtt dolgozó fiatalember, akinek naponta kell megküdenie a más értékrendet képviselőkhöz, köztük Mészáros Ferencsel, az akkori főszerkesztővel, önkritikusan állapítja meg magáról: „sokszor magam is érzem, ítéleteim inkább sommásak, kevésbé árnyaltak, egyszerűen többet kellene »tudni«, hogy komolyan is vegyék azt, amit mondok. Nyelveket kellene tanulni, s folyóirat-műveltség helyett a tudás mélyvizeibe is leszállni” – írja 1960. június 11-én barátjának az önmagát ekkor plebejus gondolkodású és magatartású polgárnak tekintő fiatalember. „Polgár vagyok. S ami talán ennél is rosszabb – világpolgár. Olvasmányélményeim, szellemi indításom, latin iskolám, vallásom valahogy mind erre ösztönöz: a szellemi értékek internacionalizmusának hitét, az egyetemes és szintetizáló megnyilatkozások csodálatát” – mondja önmagáról ugyanez év szeptember 12-i levelében. Látja, hogy minden jó szándéka, hatalmas munkabírása és munkateljesítménye ellenére is, bizonyos személyiségjegyei terhelik emberi kapcsolatait, merevségéről, gátlásairól, szögletes, sarkos gesztusairól ír 1961. december 21-i levelében, és arról, hogy – úgy érzi – viselkedése sérti az embereket, szavai „horgot vetnek és sebet hagynak” (Hasonlóan kritikus önértékeléssel a későbbiekben is találkozhatunk. Egy 1966-os Zengővárkonyban tett

látogatásról szóló Tüskés-írást Fülep Lajos fokozott érzékenységgel és igaztalan kritikával fogad. Ekkor születnek 1966. december 18-án a következő vallomásos sorok Tüskés tollából: „Sokan álltak keresztbe életemben, de úgy érzem, nem haragszom senkire sem. Nem éppen angyalszárnyakkal repdeső stílusom van, de úgy érzem, senkit sem bántottam meg »halálosan.«”

A főszerkesztői munka kötelezettségei súlyos terhet jelentenek számára, nincs magánélete, a kritikus és döntő pillanatokban magára marad. „Nincs személyes életem, nem tudok gyönyörűséggel egy könyvet a kezembe venni, nem láthatom az eget, a napfényt, a hóesés szépségét – csak kéziratok vannak és levelek, nyomda és terjesztés, tanács és pártbizottság, személyeskedés és piszkálódás” – állapítja meg keserűen. Mélységesen őszinte szavak, kendőzetlen önértékelés. Ez a később magasra ívelő szellemi pálya – levelekből kirajzolódó – kiindulópontja. Ez a szellemi önarckép már számos jelentős, jövőbe mutató felismerést is tartalmaz. Az alig harminc esztendőes ifjú tanárnak és szerkesztőnek ugyanis nem csak a „hivatalosok” elvárásaival és a szerkesztőségen belüliek torzsalkodásai okozta csömörrel kell megküzdenie nap mint nap, nem csak azon kell töprengenie szüntelenül, hogy miért nem lehet jól összetartani az embereket, tekintélyt és tartást adni a szerkesztőségnek, és hogy mindez vajon nem függ-e össze saját egyéniségével, hanem már ekkor megszületik benne az életét végigkísérő felismerés is arról, hogy „az ér valamit, amit az ember maga megcsinál, az agya, keze eredménye, s ha az méltó az érdemre, majd megbecsülik, megmarad a neve” (1961.december 21.). Ugyancsak fiatalkori (majd életét végigkísérő) felismerés részéről a nem fővárosi lét konvencionálisan hátrányos megítélésével szemben az, hogy ennek hozadéka is van, amit 1960. november 25-én úgy fogalmaz meg, hogy „bár a »lehetőségek« vidéken kétségkívül soványabbak, viszont innét néha messzebbre látni, talán itt jobban meg lehet őrizni egy tisztább szemléletet. S gondolom, pl. Németh László vagy Illyés is azért tudtak oly értékek őrzőivé válni, azért tudták látásuk tisztaságát megőrizni – folytatja –, mert kicsit »vidékiek«, vagy ha úgy tetszik: magyarok tudtak maradni”. (Közel két évtizeddel később hasonlóképpen fogalmaz a Csányi László által szerkesztett Dunatáj folyóiratot dicsérve: „ez igazolja régi hitemet: Szekszárdról is lehet Firenzében gondolkodni. (Zengővárkonyból is lehetett)” (1979. december 20.). Hozzátehetjük: Tüskés írói, szerkesztői munkájával bizonyította, hogy Pécsről is lehetett. És bár saját megállapítása szerint szerkesztői munkáját a lapon belüli viták, feszültségek kísérik; 1962-ben néhányan – az ő megfogalmazásában – sajátos összeeskü-

vést is szőnek ellene; Tóth Dezső, Aczél György, a Népszabadság, az Élet és Irodalom részéről 1963-ban támadások érik a lapot; a helyi „illetékesek” is elfordulnak a Jelenkortól; gyakran „akusztikátlan légkört” érez a folyóirat körül, ám mindezek ellenére, az „irodalom szolgáljaként” kifejtett tevékenysége (ahogyan Fodor András írja) olyan tekintélyt kölcsönöz már a személyének, hogy saját erejéből is sokra telik már számára, akkor, amikor egy évvel később, 1964-ben leváltják a főszerkesztői posztról.

Az életét alapvetően befolyásoló méltánytalan döntést – az emberi és írói sérelmek és a környezetében tapasztalt alakoskodások általi edzettsége birtokában – kritikusan és önkritikusan veszi tudomásul a még mindig csak a 35. évében járó fiatalember: „A Balassiknak, Csokonaiinak, Petőfiknek, József Attiláknak tartozó felelősséggel akartam és szerettem volna az irodalmat szolgálni, ott, ahol öt évig erre lehetőségem volt. S mivel úgy érzem, hogy nem egészen rosszul s talán nem is hitvány erkölccsel tettem, könnyű szívvel vettem tudomásul a közlést” – írja 1964. július 9-én a felmentéséről szóló hírre reflektálva. Fél év elteltével aztán felerősödik benne egy sajátos, talán vitatható önkritika is: „azóta, hogy magam is pusztá szerző lettem, sok tekintetben belátom, hogy mennyire szükségszerű volt eltávolításom a laptól. Sajnos én egészen naivan, meggondolatlanul, fenegyerekeskedéssel szerkesztettem. Az általam jónak tartott cikk érdekében még a nyomdába is lementem, szedőknek könyörögtem, szerkesztőtársakat játszottam ki stb... belátom, az én módszeremmel és munkastílusommal nem lehet boldogulni. A körületekintésnek, a higgadságnak, a »fontolva haladásnak«, a szerzők megnevelésének sokkal tökéletesebb formái vannak ma már használatban, mint a mi naiv buzgólkodásunk, a tisztesség mögé rejtett kivagyiság, a kockázatot nem ismerő bátorság” – fogalmaz 1965. január 30-án.

A tisztességes, lelkiismeretes, őszinte, a szerzőkkel, a munkatársakkal világos, egyértelmű dialógust folytató szerkesztői gyakorlat az adott körülmények közepette gyöngeségnek bizonyult, kénytelen levonni a következtetést az a Tüskés Tibor, akit Pécssett rendre azzal vádoltak a hatvanas évek első felében, hogy „egyrészt a Tüskés nem önálló, itt akárki csinálja a lapot minden a Csorba Győző kuckójában és íróasztalán dől el, másrészt, hogy a Tüskés diktátor, aki nem enged másnak beleszólást a szerkesztésbe” (1963. január 15.). Ismerjük a végletek hamisságának természetrajzát és azt is, hogyan kapnak sajátos fénytörést a dolgok az eltérő látószög következtében. Tüskés Tibornak még életében igazságot szolgáltatott az irodalomtörténet-írás, majd későbbi munkásságával, teljesítményével ő maga is, aki 1966-

ban még megelégedett volna a „legalább egy kereszt-rejtvény ablakát betöltő nyomot hagyni magunk után...” (november 27-i levél) meglehetősen szerény jövőbeli perspektívájával, amelyből a következő évtizedekben ritka szorgalom és termékenység eredményeként jelentős életmű formálódott. Olyan, amely az irodalomelméleti, -történeti, kritikusi és szépírói erényekkel (ez utóbbi felhasználásával kapcsolatos biztatás a levelezést végigkísítő motívum Fodor András részéről) egyaránt rendelkező szerző földi világból való távoztával kétséget kizáróan magán viseli „a maradandóság leheletét”. Tüskés olyan sokoldalú és termékeny szerzővé vált már a hatvanas években, akinek cikkei, kritikái, tanulmányai, esszéi – osztjuk Fodor erre vonatkozó meglátását – akár önmagukban – Németh László Tanújához hasonlóan – egy havi vagy negyedévi folyóiratot kitettek volna.

Tervszerűen dolgozó, rövidebb-hosszabb távú célokot folytonosan maga elé tűző, az idővel örök küzdelmet folytató ember volt. Már fiatalon (Fodorral ebben rokon lelkek) érzi az idő veszedelmes rohanását, „a napokban betöltöttem a harmincadik életévemet s hol vagyok? – kérdezi. Tizenhat éves koromban azt hittem, hogy író leszek, aztán körülvettek a gondok, a kor, a család, az iskola, s rám telepedett a magam szétszórt, önfegyelem és akarathoz nélküli természete.” (Később rendszerezettsége, összefogottsága, akaraterje fontos erényeivé válnak.) Az idővel való viaskodását erősíti benne Fodor András hasonlóan ökonomikus életfelfogása és munkaszervezése, továbbá életének a mulandóságra figyelmeztető történései. Fodor felesége nagymamájának halálhíre olyan időelméleti gondolatokat vált ki belőle, amelyek aztán végigkísérik egész életét. „Az embernek gyerekkorában talán nincs is még időérzéke, nem tud történéseket egymáshoz viszonyítani, nem tud félni, sem emlékezni. Aztán harminc körül, az »élet útjának felén«, egyre többet kénytelen arra gondolni, hogy emberek és dolgok elmúlnak, arcok, amelyeket eddig napról-napra látott, valami komor mélységbe zuhannak, egyre több emléke fűződik a múlthoz, a temetőkhöz. Szinte észrevétlenül lopózik az idő az ember szívébe, megtanul emlékezni, ki nem egyenlített tartozásai lesznek, s rádöbben arra, hogy azokhoz kell jónak lenni, akik még élnek” (1963. március 6.) – érlelődik meg benne a későbbi munkáiban más megfo-

Arkossy István: Sziluett

galmasában ugyan, de többször is előforduló gondolat. A későbbiekben az idő múlása saját kötelezettségeinek tudatára ébreszti: „Negyven felé közeledvén – írja 1968. január 3-án –, súlyosan érzi az ember az idő múlását, s a mások ügyében végzett munka után parancsoló kötelességét érzi annak, amivel önmagával szemben tartozik.” A nagy-nagy ökonómia, a fegyvelmezett időbeosztás kísérőirásai lesznek egész életében. A gazdaságos időfelhasználás jegyében – a viszonytagságos, kényelmetlen társbérlet helyett végre önálló, saját lakásban élve – a szombatot nevezi ki otthoni fogadónapjává, amikor minden érdeklődőnek, látogatónak elérhető. Ezt a „találmányát” ajánlja barátjának is, mert ezzel a beosztással nem szól állandóan a csengő, a telefon, több idő jut a munkára – állítja.

Az idővel történő folytonos szembesülésének nemcsak a tanári munka (1964–1973 között a Janus Pannonius Gimnáziumban tanít) és az írói, irodalomszervezői kötelezettségeknél való egyidejű megfelelés kiváltotta folytonos küzdelem az oka, hanem a Nagykanizsán élő, öregező szüleivel történő találkozásai kiváltotta aggodalom, a rá tett figyelmeztető hatás is. 1967-ben meglátogatja a két hetvenéves embert, az emlékeket kavaró házakat, fákat, a vedlett vakolatú falakat, és valósággal megrendíti „ennek a két embernek a készülődése, ragaszkodása, öröme abban a három-négy órában”, amit velük tölthetett el. „Melléjük egyszerre semmivé tőpörödött írás és iskola, viták és sikerek, kudarc és érvényesülés, s az élet alapvető és sorsszerű kérdései fogtak meg. Mi az, amit önmagunkból ki tudunk faragni egy életen keresztül – egyedül ez fontos. S az, hogy mikor, hol és mekkora betűkkel írják le [az ember] nevét – teljesen fölösleges gond” – vonja le a következtetést 1967. április 3-i levelében. A reális önértékelés kategorikus imperatívuszának fel- és elismerése végigkíséri életét. Két évvel később írja: „Lassan megtanulja az ember, hogy a tevékenység és az önmaga fölötti ítélet a legfontosabb: a mások véleménye, a félreértések és vállonvergetések, a sanda dőfések és a szűken mért megértés egy nagy szemétködörben gyűlik” (1969. április 28.). Az idő múlása az erkölcsös magatartás és fontos etikai normák követésének szükségességét juttatja eszébe. „Fut az idő, csak a tett, a jóság, a cselekedetben megnyilvánuló szeretet teheti tartalmassá életünket” – írja 1971. május 23-i levelében.

Önmaga teljesítményértékelése a hetvenes évek közepén megérdemelten elnyert szakmai elismerés fényében is megmarad a realitások talaján. Az „emberformáló pedagógiába” vetett hitét, régi (az egyetemi éveitől kialakított) munkatempóját, alapos, szisztematikus munkamódszerét, fegyelmezett időbeosztását nemcsak szerkesztőként, hanem 1964-től tanárként is követi, majd ezeket 1973-tól (amikor a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumból a Pécs Városi Könyvtárba kerül) könyvtárosi munkájában is megőrzi. Ezen elvekhez, belső erkölcsi parancsokhoz való hűsége nélkül a Jelenkor éléről történt eltávolítását valószínűleg súlyos traumaként élte volna meg, folytonosan emelkedő teljesítménye pedig nem eredményezhette volna olyan fontos pedagógiai (*Irodalmi nevelés a tanórán kívül* – 1969, 1970, 1977; *Kortárs irodalom a középiskolában* – 1970, 1977; *Tizenkét óra filmesztétika* – 1971; *Versről versre* – 1976, 1978, 2001), szociológiai, szociográfiai (*Vallomás a városról* – 1970; *Magyarország* – 1971, 1975, 1978, 1981, 1986; *Nagyváros születik* – 1975) és irodalmi (*A pécsi irodalom kistükré* – 1970; *Pécs irodalmi emlékhelyei* – 1971; *Kodolányi János*) művek születését, melyek – sok más, itt nem említett társukkal együtt – 1967–1976 közötti évtizedben születtek meg a tollából.

Növekvő figyelmet keltő teljesítményei mellett, persze ekkor is voltak „fogcsikorgatva kiküzdött sikerei”; kísértette az „erőgyűjtés látszólagos némaságától” való félelem (1968. április 29.); találkozni nála a kendőzetlenül megfogalmazott önkritikával is, mindenekelőtt azért, mert nem tud eléggé védekezni az olvasás ártalmait és egyes „hivatalos” irodalomtörténészek, kritikusok „szellemi dresszúrája” ellen; személyes-emberi csalódásokat is kénytelen megélni, bántást, szomorúságot elviselni azoktól, akiktől ezt a legkevésbé várhatná (1974. december 8.). Néha-néha még a kilátástalanság érzése is a hatalmába keríti, úgy érezve, például 1975-ben, hogy a *Pannóniai változatok* és a *Testvérmúzsák* kéziratának elkészültével és a Móra, illetve a Szépirodalmi Kiadóknak történő leadásával minden fontosat elmondott nagyoknak és kicsiknek irodalomról, művészetekről, akár le is tehetné a tollat, mert torkig van az irodalommal, kiadókkal, folyóiratokkal, levelekkel, telefonálásokkal, írással és olvasással (1975. június 24.). Az ilyen és ehhez hasonló, kiábrándultságot tükröző lelkiállapotáról tanúskodó megnyilatkozásainak megítélésénél nem feledhetjük, hogy míg Fodornál többnyire ugyanaz a kedélyállapot, ugyanaz a hang szólal meg a levelekben, addig Tüskés – önvallomása szerint – nem tudta mentesíteni magát a pillanattól, amelyek leveleit születték. „Én alig tudom az írást, a levélírást is, függetleníteni pillanatnyi lelkiállapotomtól, azoktól az esemé-

nyektől, amelyek velem történnek. Ezért van az egyikben csupa letörtség, kedvetlenség, a másokban jókedv, hírek a munkáról, a harmadikban panasz és bosszúság” – írja 1974. február 23-án barátjának.

A háromkötetes levelezést végigolvasva kitűnik: az évek, az életkor előrehaladtával leveleiben is egyre jobban, majd szinte teljes mértékben függetleníteni tudja magát kedélyállapotától, azokban általában az értékelvű, ítéletalkotásában a sokoldalúan mérlegelő ember jelenik meg. A változáshoz az is hozzájárul, hogy a hatvanas évek elejének – a Tüskés által is meghaladásra ítélt – „folyóirat-műveltségét” a tudás mélyvizeibe történő alászállás évei követték: a tanítás évtizedei, a rengeteg olvasás, könyvismertető írása az Országos Széchényi Könyvtár Fodor által szerkesztett Új Könyvek című kiadványába, kritikák, tanulmányok és önálló kötetek sora, melyek rendkívüli alapossággal, minden mást félreállító, szisztematikus alkotói módszerrel készültek, ahogyan például 1971-ben a Kodolányi monográfiája is. Ezzel kapcsolatban idézzük szavait: „...most már igazán neki kellene feküdni. Persze, eddig sem aludtam, rengeteget olvastam, kilónyi cédula van az asztalomon, s hetek óta csak K. leveleket olvasok. Szörnyű mély tenger nyílt meg alattam, s ezt bizonyára mindaddig érezni fogom, amíg át nem kelek rajta. Kiadtam hát a parancsot: senki és semmi más, csak K. Ismétlem, rettenetes mélységek nyíltak meg előttem, bár eddig is ismertem a témát, K. könyveit, de most arcát, tekintetét érzem állandóan magamon. Álmomban szólógnatni hallom, korán ébredek, vele beszélek” (1971. március 1.). Ezzel a teljes gondolati, érzelmi, lelki azonosulással születtek későbbi művei is. Közülük mintegy tizenöt-tizenhatnak beavatott-beavatatlan tanúja, majd nagyobb részének kiadója is voltam, és igazolhatom: a szerzők figyelő tekintetének kontrollját bár soha nem említette, mégis mintha valóban érezte volna, a velük és a témával való odaadó azonosulás vezette őt újabb és újabb szellemi teljesítmények felé. Valószínűleg ebben Fodor elismerő, időnként a laudáció pátozatától sem mentes értékeléseinek inspirációja is ösztönözte. Fodor ugyanis nem szűkölködött az elismerő szavakban (Tüskés szinte minden írására oda kell figyelni, a felelősséggel megfogalmazott mondatainak hitelük van, őt pedig írói rátermettség, pedagógiai elhivatottság jellemzi), végezetül a költőbarát őt „a Dunántúl irodalmi szellemisége legfőbb tudathordozójának”, „a bölcsőbbik Magyarország egyik leg tisztábban látó, szóló képviselőjének, lelkiismeretének” (1972. november 28.) nevezte, aki Várkonyi Nándor szerepének méltó folytatójává vált.

Láthattuk, a hétköznapokban is önmagával szemben szigorú követelményeket támaszt, önmaga fölött szigo-

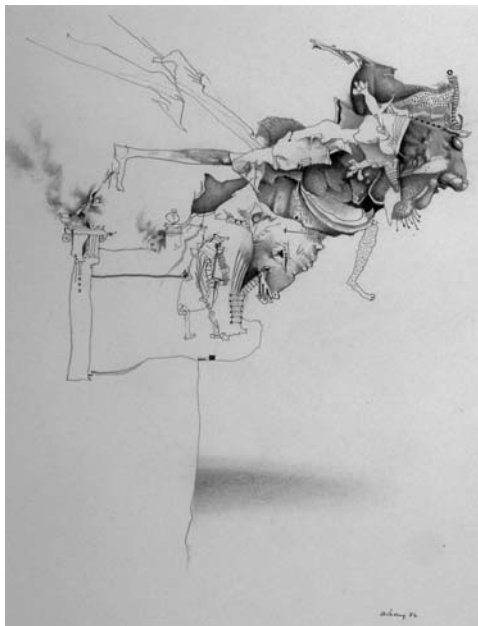
rúan mér és ítélkezik. Ez a képessége és a realitásérzéke nem hagyja cserben a József Attila-díjjal 1976-ban történt kitüntetésével sem, amikor Pozsgay Imre miniszterhelyettől átveszi a díjat és a következőképpen értékeli önmagát, teljesítményét: „Legalább annyira készültem a negatív eredményre, mint amennyire most örülni tudok. Tudtam, akkor sem keseredhetem el, nem csalódhatom az emberekben, a munkában. Hisz ha arra gondolok, hogy ki mindenki nem érthette meg a méltó elismerést! Már csak azért sem, mert az élet rövid... Ott lehetek tehát a Fészekben... De apámnak már nem mondhatom el. Pedig ami tehetség van bennem, nekik, anyámnak, apámnak köszönhetem. Aztán köszönöm a baráti-testvéri emelő-segítő kezeknek, Neked, aki innen-onnan húsz éve mellém álltál, hittél bennem. Visszaemlékezve sok minden az eszembe jut. Hogy ez az öröm talán elismerése annak, hogy érdemesebb tisztességesnek lenni. Elismerése egy gyarlón viselt-vállalt kereszténységnek. Elismerése annak, hogy életem eddig talán legnehezebb pillanataiban, amikor méltatlan hámba fogtak volna erők, sikerült megállni.” Túlzásoktól mentes, elfogulatlan önértékelés. A szülőktől kapott tehetség, a két évtizeden át megtapasztalt baráti kéznyújtás, az emberi tisztesség, a vállalt kereszténység és a „méltatlan hámba fogásnak” történő ellenállás ereje (amit – tanúsíthatom – élete utolsó két évtizedében is bámulatra méltó eltökéltséggel birtokolt) hozták meg számára az elismerést. És könyvei, tanulmányai, esszéi, kritikái. Ehhez az önértékeléshez hozzátenni talán semmit sem szükséges, Tüskés Tibor munkásságának ismerői és azt a jövőben megismerők autentikusnak, valósnak ítélik.

Fodorral folytatott levelezésének 2010-ben megjelent 3. kötete (1977–1997) mutatja: élete örök küzdelem volt egy nehéz kor történelmi kihívásaival, társadalmi-politikai viszonyaival, a centralizált, ideológiakötött kultúrpolitika számára elfogadhatatlan elvárásaival, a bürokratizmus, az intrikákkal, az egy helyben topogással, az irodalmi élet mérgezett légkörével, a közvetlen környezetében gyakran tapasztalt igénytelenséggel. Ugyancsak gyakran kényszerült szembenézni nemcsak egzisztenciális gondjaival (1977 közepén egy éves SZOT ösztöndíjat remél, mert a Pécs Város Könyvtárban szorgalmaz-

zák elmenetelét, majd végül is 1978-tól a Baranya Megyei Könyvtárba kerül, ahol 1991-ig, nyugdíjaztatásáig dolgozik), hanem az őt körülvevő dekomponáltsággal, az önzéssel, a sorozatos mulasztásokkal és magányérzetével is (1978. január 11.). „Érdekek és klikkek tornamutatványai” miatt a hetvenes évek végén „fogyó kedvvel” nézi – az ekkor *A nyugati kapun* és a Csorba monográfián dolgozva – saját könyveinek sorsát (1978. december 17.). És továbbra is hadakozik az idő irreverzibilitásával, megállíthatatlanságával, a tervei és megvalósítási lehetőségek között feszülő ellentéttel. „A múltó idő figyelmeztet – olvasható ugyanebben a levelében –, hogy egyre több lenne az elvégzendő munka, s egyre kevesebb rá az idő. Fukarabbul kellene mérni a napokat, s talán a helyesen fölmért önérdékből következően is önzőbbnek lenni. De nem tudok a bőrömből kibújni, ha valaki leg-hitványabb kéziratával „megtisztel”, elolvasom, véleményt mondok rá, foglalkozom vele, időmet

szórom el...” Közérzetét rontja, hogy új könyveinek (Csorba-bibliográfia, *Testvérmúzsák*) megjelenését Pécssett „kényszeredett mosolyok” kísérik. Az emberi gyengeség, a „hiúság olyan manővereit” látja maga körül nap mint nap, hogy igaz öröme az, ha csend veszi körül (1979. szeptember 13.). Szembesül a folyamatok lelassulásával, a szerkesztőségek, a kiadók figyelmetlenségeivel, „az általános hivatali züllés jeleinek szaporodásával”, például azzal, hogy nyolc hónap elteltével sem kap visszajelzést Budapestről a Csorba-kéziratára (1980. április 16.). Szembetalálkozik az emberi elidegenedéssel is, és keserűen konstatálja, hogy „a megbízhatóság nem fő erény szülőföldünkön”. „Ámulok, bámulok, hogy ilyen munkatempóval élni lehet, fizetést lehet fölvenni, tervet lehet teljesíteni. Mintha valami ördögi kéz leállította volna az egész gépezetet, mintha bármi a világon mindenkinek fontosabb volna, mint az általa elvégzendő munka” – írja 1981. február 14-én, budapesti kiadóknál szerzett tapasztalataira utalva. Azt is megvallja, hogy „csak belső fal emelésével lehet védekezni a fölgyorsult idő pusztítása, a kinti barbárság hidege, az emberi elidegenedés ellen”.

A nyolcvanas évek első felében alkotói közérzetét folytonosan megrontják az irodalmi élet visszasságai. Például a – más szerzőket is érintő – visszhangtalanság, a pályatársak egymás iránti figyelemhiánya, a „szellemi

Árkossy István: Hírnök

hitbizományosok” létezése, akik könyvei, monográfiái megjelenése után azt vetik a szemére, hogy mi köze van neki a „mi” Illyésünkhöz, Németh Lászlónkhoz, Nagy Lászlónkhoz. Zavarja az is, hogy „kísérletezés címén mi-minden megjelenik manapság, de egy tiszta, nemes költészet a perifériára szorul. Az agresszív halandzsá tenyészik a folyóiratokban, s a bizonyított, kipróbált érték háttérbe szorul” (1983. március 14.). Úgy érzi, hogy szűkebb környezetének légkörét hosszú ideje a hiúság, a konformizmus, a szolgálalkúság mételyezi meg. Ilyen körülmények között is igyekszik megőrizni önállóságát, szuverenitását. „Sikerült megóvnom magam (mind ez ideig) a hírek szállításától, az érzelmek fölpiszkálásától, a pöffeszkedő öntetszelgéstől, a kiszzerű hiúságtól, az érték-szemponthoz szőnyeg alá söprő érdek-összefonódástól. Szeretném – írja 1984. október 7-én –, ha – akár áldozatok árán is – a jövőben is így lenne”. Nem meglepő tehát, hogy a nyolcvanas évek közepére oly sok negatív tapasztalatban van része, hogy „egyre jobban idegenkedik attól, amit irodalmi életnek és irodalompolitikának szoktak mondani. Az sincs túlságosan ínyemre, hogy mindenáron arra figyelmeztetnek, hogy az irodalomban hitbizományok vannak, egy-egy témának „fölkent” urai, tulajdonosai... Ezt a kritikai véleményt [ugyanis] anélkül is meg lehet fogalmazni, hogy bárki elolvasná a könyvet” – állapítja meg rezignáltan 1984. április 19-i levelében. „Ízlésem tiltakozik mindenfajta kisajátítás ellen. Számomra a valódi érték egyetemes, nem féltékeny, nem irigy” – mutat rá 1985 novemberében.

Az 1985-ben – az ő sorozatszerkesztőségével – újtárra induló, a Baranya Megyei Könyvtár kiadásában megjelenő Pannónia Könyvek kedvező visszhangot kiváltó (Weöres, Lükő, Hamvas, Thienemann, gróf Révai reprint) kötetei sem javítják közérzetét, nem enyhítik kritikáját, nem mérséklék elégedetlenségét. „Az irodalmiszellemi élet teljes romlásáról és omlásáról” ír (1986. augusztus 10.), nyomasztja a távolabbi és közelebbi irodalmi légkör (1987. február 15.), majd a Szederkényi Ervin halála után a Jelenkor főszerkesztői posztjára történő kinevezés írószövetségi vitája és annak korántsem valóságos helyi visszhangja következtében már „túlcsordul a pohár, kicsordul belőle a keserűség”. Erről tanúskodnak az 1988. január-februárban született levelei. Helyzetét súlyosbítják veszteségei, Martyn Ferenc és Szederkényi Ervin halála mélyen érinti, magánéleti gondjai vannak, házassága megromlik, a kiadói munkában magára marad, miután Csuha István 1987 elején a Jelenkorhoz „szegődik”, könyveit (köztük Pilinszky monográfiáját) szóban elismerések, nyomtatásban fanyalgások kísérik. „Nem az eltérő vélemény, a bírálat

sért – írja 1987. április 9-én –, hanem a színvonalatlanság, amikor a szerző az elemi fogalmazási ismereteknek sincs a birtokában. (...) De ma már talán nem borzolódom föl tőlük annyira, mint öt-tíz éve még. Ha az irodalom élete olyan amilyen, akkor kritikában sem érdemel meg jobbat”. Érzékenyen kíséri figyelemmel az irodalmi élet belső folyamatait – értékelése szerint – egy új nemzedék tömörülését, abból a célból, hogy eltakarítsák az útból a régieket, a „tradicionalistákat”. „Egy olyan türelmetlen, önző nemzedék tűnt föl, amely nem akar semmiféle kontaktust az elődökkel... a futtatott nevek uszályába kapaszkodnak, az irodalom, a könyv teljesen belterjes kérdéssé, magánügyggyé lett [számukra]...” – írja 1987 júliusában. És a szintetizáló végkövetkeztetés, a nagy elődök, a példák, a mintaadók, Németh László és Illyés Gyula emlékének megidézése is nyugtalanító jövőt sejtet számára: „Nagy földrengések korát éljük. És nincs Sajkód, nincs Tihany, nincsenek őrlámpások. Csak pénz, érdek, önzés, siker és érvényesülés, hiúság és érzékenység” – veti papírra a keserű sorokat 1987. október 31.-én.

Milyen válasz adható mindehhez? Mit tehet az író, a szerkesztő ebben a helyzetben? Nyilvánvalóan Tüskés Tibor is nap mint nap feltette ezeket a kérdéseket magának. Szilárd értékrend és erkölcsi tartás birtokában küzdhetett meg a sikeres válaszért. És így mindig volt benne annyi erkölcsi erő, annyi (Fodor András szavaival) „lelki fölény”, hogy szembe tudott nézni a gyakran megalapozatlan, érdekek által motivált, kicsinyes kritikákkal, az alantas elfogultságokkal. Az évek, évtizedek elteltével – ezt ő maga is bevallja önvallomásaiban – bölcsőbb lett, türelmesebb is talán, és imponáló teljesítménnyel, rengeteg munkával, új művekkel válaszolt a kihívásokra. Egyetértéssel idézzük Fodor megállapítását: „Pályatársaid közül kevesen dolgoznak ilyen sokoldalúan, mégis termékenyen és szigorú szabályok szerint, ahogy Te... élvezem az anyag biztos kezű formálását, a közvetítés világosságát, üdeségét” (1984. június 28.). Valóban, Tüskés írásainak, mindenekelőtt kritikáinak ereje és szépsége, szerkezete és nyelvezete eléri (időnként meg is haladja) tárgyának színvonalát.

Hihetetlen mennyiségi és minőségi teljesítményre sarkalják a viszonyok és belső hajtóereje. Legendás az írói termékenysége: 1977–1997 között 41(!) önálló műve születik, közte a *Sorskovácsok* és a *Vidéken élni c. szociográfiák*, a *Testvérműzsák*, a *Mérték és mű*, a *Jelbeszéd*, a *Becsöngettek* című tanulmánykötetek, a Csorba Győző, az Illyés Gyula, a Nagy László, a Pilinszky János, a Rónay György pályaképét áttekintő monográfiák, a Fülep Lajosról, a Takáts Gyuláról, a Martyn Ferencről szóló írások gyűjteményei, továbbá

interjú- és esszékötetek, bibliográfiák, repertóriumok, antológiák. „Bámulatos mennyit jössz-mész a világban (jó vasutas-gyerek módjára), s mindeközben mégis mennyit dolgozol – írja neki 1985. november 11-én Fodor. – Műveid úgy bukkannak föl a semmiből, mint némelyek titkos szerelemgyerekei...” Tüskés a méltánytalannak ítélt kritikákra, támadásokra, a szekértáborok küzdelmére, a társadalmi és az irodalmi élet kritikus jelenségeire munkával, újabb és újabb művekkel válaszol. Keresztury Dezső nem véletlenül írja róla versében, hogy ő az „kinek esze, szíve, keze, mindig munkával van tele”. A műhelyből bámulatos ütemben kikerülő, a szakmához és a széles olvasóközönséghez egyaránt szóló műveinek születése közben, íróként, szerkesztőként, irodalomszervezőként egyaránt megőrzi – a kor lehetőségei adta mértékben – autonómiáját, szuverenitását, elvhűségét. Ars poeticájának is tekinthetőek az 1982. január 17-én – Fodor újabb terveivel kapcsolatban – megfogalmazott gondolatok: „Honoráriumot majd lehet emelni, magyar könyvek külföldi fordítását is meg lehet szervezni, újabb magyar drámákat is bemutatathatnak majd a színházak, de egy nemzeti irodalom sorsa, az írók felelősségvállalása, a kölcsönös megbecsülés, egymás munkáira figyelés – ahogy ez Illyés, Németh pályáján végigkísérhető, ami talán még József Attilának sem hiányzott mindig – mondom, az írás tisztessége és tisztasága nagyobb ügy ezeknél.”

Ma is érvényesnek tekinthető szavak, az író szellemi önismeretének őszinte, szép megnyilvánulása. A közben sokat tapasztalt, türelmesebbé és bölcsőbbé vált alkotó leveleinek tanúsága szerint ekkor, közeledve hatvanadik életévéhez már azt is felismeri, hogy „egy idő után aztán mindent elvisz a szél, a hiúságot, a sértést, az érzékenységet, a fájdalmat – és marad a tett fénye, az elvégzett munka öröme, a leírt szó szépsége” (1987. május 23.). És valóban, számunkra, utódok, szellemi örökösök számára is marad – több mint fél évszázados alkotói pályájával kapcsolatban – a tett fénye, a leírt szó szépsége, szóbeli megnyilatkozásainak emléke, előadásainak plaszticitása, lényegkiemelő, kifejező ereje, szinte hibátlan jellege, amire azt szokták mondani: szinte javítás nélkül papírra is tehető lett volna.

Úgy gondolta, hogy ismereteit, tudását, tapasztalatait az idősebbek és a fiatalok számára egyaránt át kell adnia, világossá, érthetővé kell tennie. Ezért folyóirat- és könyvsorozat szerkesztőjeként (bár gyakran dohogott az igénytelen, hibáktól hemzseggő kéziratok miatt, meg azért is, mert a dilettantizmus, az igénytelenség, a helyi korlátoltság bogáncsait kellett szüntelenül gyomlálnia még élemedett korában is a közlésre küldött szövegekből) egyaránt nagyra becsülte és segítette a tehet-

ségeket, támogatta a helyi értékeket és alkotókat, ám soha nem esett bele a provincializmus csapdájába. Tudta: az érték nem földrajzi fogalom, hiszen létezik „vidéki” főváros és van „fővárosi” vidék is; Pécsről és Kaposvárról is rá lehet látni a világra, itt is lehet színvonalas műveket létrehozni, maradandót alkotni. A trianoni trauma után alig fél évszázaddal – átgondoltan és tudatosan – a vidék szellemi nagykorúsítására törekedett, a dél-dunántúli régió szellemi öntudatának gyarapítására, a szellemi lokálpatriotizmus egyetemes rangra emelésére. Így születtek meg könyvei a Dél-Dunántúl nagyjairól, Kodolányiról, Csorbáról, Takátsról, Weöresről, tanulmányai, esszéi és monográfiái a Pécssett indultakról vagy ide kötődőkről. Ha semmi más nem fűződne nevéhez, mint ezek megírása, akkor is beírta volna a nevét a XX. századi magyar irodalom legjobbainak történetébe. És akkor még nem szóltunk riportkönyveiről, útirajzairól, szociográfiáiról, műelemző kötetéről.

Igaz, mondhatnánk, könnyű dolga volt, hiszen kiváló mesterektől tanult, teremtő szellemiségek vették körül egész életében: a legsúlyosabb problémákkal, a sorskérdésekkel is bátran viaskodók, a legvégső válaszokra kérdést keresők, a szűkebb és a tágabb környezetük számára mértéket jelentők. A mintaadók. A szerkesztés műhelytitkait számára átadó Bárdosi Németh Jánostól a Janus Pannonius Társaság örökségét közvetítő Lovász Pál; a Németh László által „Pécs szent emberének” nevezett tudós könyvtárostól, Várkonyi Nándortól a pécsi írók kiemelkedő műveltségű „ítészéig”, Csorba Győzőig; az utolsó polihisztorok egyikétől, Fülep Lajostól a művészettörténeti tudását neki önzetlenül átadó, kiemelkedő képességű képzőművész, Martyn Ferencig, és folytathatnánk a sort. Az ő szellemi holdudvarukba az évtizedek során Tüskés Tibor nemcsak melegedni járt, hanem egyre élénkebben figyelt, egyre többet tanult, egyre magasabbra emelkedett, mígnem – ki ne gondolná ezt ma így – kivívta ő maga is megérdemelt helyét e szellemi kiválóságok sorában. Kivívta sokoldalú tájékozottságával és tudásával: irodalomelméleti és történeti, verstani és műfajelméleti, nyelvészeti és stilisztikai ismereteivel, és azzal is, hogy otthonosan mozgott a városfejlesztés, a közgazdaságtan, a szociológia, a földrajz, a művelődéstörténet, a képzőművészet, a színházművészet régióiban is, hogy írásai szakmai és módszertani megalapozottságát képes volt a közérthetőséggel, az olvasmányossággal, az életszerűséggel párosítani. Meggyőző argumentáció, sokoldalú megközelítésmód, önálló véleményalkotás jellemezte. Ritka képessége birtokában egyszerre tudta egyesíteni magában és írásaiban az értő irodalmár, a leleményes szerkesztő, a tapasztalt pedagógus és a történésekre érzékeny ember

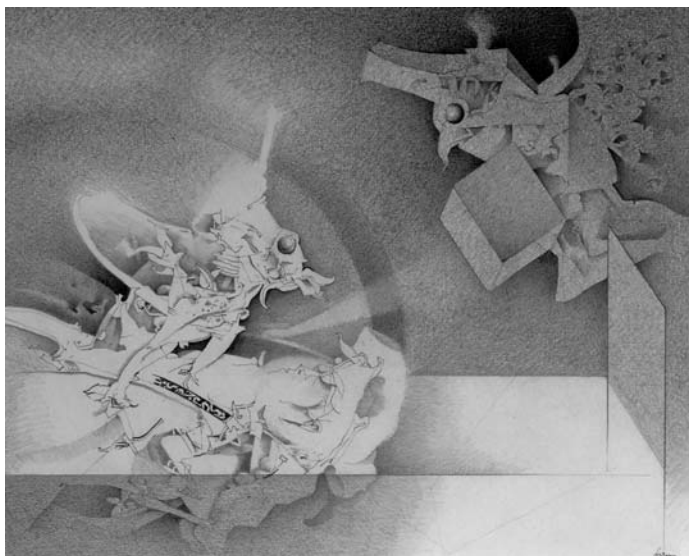
szempontjait. „Ami a Te kezedből kerül ki – állapította meg róla Fodor András egyik levelében –, annak mindig van valami belső szépsége, emelkedett szellemisége, valamilyen emberi üzenete” (1993. július 19.).

Munkásságának helye, szerepe, műveinek sorsa, jövője – alkotótársaihoz hasonlóan, az életkor előrehaladtával egyre intenzívebben – őt is foglalkoztatta. A nem nyilvánosságnak szánt ezzel kapcsolatos megnyilatkozásait is a realitásérzék, a mértéktartás és egyidejűleg a művei maradandóságba vetett hit és remény jellemezte. „Talán nem éltem egészen hiába, s míg mozdulni tudok, tenni, cselekedni, jelet hagyni szeretnék” – írta 1988 decemberében. Ez a belső erő sugárzott belőle utolsó találkozásunk alkalmával is 2009. október végén, amikor nem súlyos betegségéről panaszkodott, hanem a Dél-Dunántúli Írócsoporthal, tervezett Mészöly-kötetével, a kötet borítójára szánt szöveggel foglalkozott, és bizonyára akkor is ez a belső erő mozgatta, amikor munkás élete utolsó üzeneteként még elküldte utolsó tanulmányait különböző folyóiratok szerkesztőségei számára.

Nem vakították az elismerés fényei. Még akkor sem estek rá a szükséges mértékben, amikor ezt a körülmények indokolták volna. Ezen bölcsen felülemelkedett. A 60. születésnapjára elmaradó elismerést önigazolása jeleként vette tudomásul: „Mindenesetre megnyugodtam: nem csinálhattam túl rosszul ezt a hatvan évet, ha méltó vagyok a figyelmetlenségre és elutasításra innét is, onnét is. Nem lehet rossz a József Attila-i intés, mit mindig követni kívántam: „az én vezérem bensőmből vezérel...” – írta 1990. október 11-én Fodor Andrásnak. 1997-ben, amikor lehetősége adódott azokra az évekre emlékeznie, amikor főszerkesztő volt, keserűen vette számba, hogy szinte minden egykori társa elment már. „Jól kell gazdálkodnom az idővel (és erővel), hogy mindemellett jusson

idő olvasásra, levélírára, találkozásokra, személyes ügyek intézésére is. Így is gyakran érzem, hogy vannak dolgok, amelyeket már soha az életben nem tudok megcsinálni. Egy-egy olyan alkalom, mint ez a mostani, hogy tudniillik írjak rövid megemlékezést a hatvanas évek első felének Pécs városáról a Pálinkás György által készülő pécsi Jelenkor-számba, keserű számvetésre készlet: jóformán már senki sincs azok közül, akikkel együtt indultam, akik annak idején segítettek, munkában társaim voltak: Várkonyi, Bárdosi Németh, Lovász Pál, Csorba, Pákolitz s az „aprószentek”: Borsos Jóska, Gyenis, Szöllősy, Pál Rita, Kampis... Egyre több keserűség vegyül az ilyen emlékezésbe” (1997. április 18.).

Látta a „despotikus kulturális közállapotokat”, munkáját mindig szolgálatnak tekintette és mindig figyelmeztetett: a kitüntetések nem kapják, hanem adják... A későbbiekben ugyan sokféleképpen elismerték munkáját, számos elismerésben is részesült, ám a számára legmértőbbat, az őt méltán megilletőt nem kapta meg soha. Pedig nem egy, nem két, nem három megye tekintheti őt a sajátjának, ahogyan ez a pécsi búcsúztatásán 2009. december 1-jén elhangzott. Nemcsak egy település, egy megye, egy régió emlékezhet rá 80. születésnapján megbecsüléssel. „Lehet, hogy túlértékelem magamat, munkámat, de talán az, amit tettem, nem csupán egy megye figyelmére érdemes” – írta 1990-ben. Nem hiszszük, hogy önértékelésében tévedett volna. Hosszú, missziós, küldetéses utat tett meg a XX. század magyar irodalmában. Egy fokozatosan magasra ívelő, plebejus értelmiségi pályát futott be, amelynek földrajzilag négy sarka volt: Szántód, Nagykanizsa, Pécs, Balatonfenyves. És irodalmi szempontból egy csúcsa emelkedik ki, amelyen ott találhatóak a múlt századi magyar irodalom legjobbjai. Köztük, 2009 óta Tüskés Tibor is.

Árkossy István: Egy más világ